

آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام

نعیمه فیروزی¹

چکیده

آینده‌نگری یکی از مقدمات برای تصمیم‌گیری معقول و منطقی است. هنگام هر گونه تصمیم‌گیری باید جوانب و زوایای مختلف آن بررسی شود و این عمل نشان از دوراندیشی و سنجش در کارها و توجه به عواقب امور است. آینده‌نگری یکی از خصوصیات مهم اندیشه‌ی سیاسی امام علی علیه السلام است که برای تصمیم‌گیری‌های مهم و بنیادی به دیگران توصیه کرده است. اهمیت پرداختن به موضوع در این است که آینده‌نگری خصوصا برای کشورهای اسلامی، مدیران و زمامداران لازم و ضروری است. و از طرفی امام علی علیه السلام به عنوان امامی که زمام حکومت را در دست داشته است همواره آینده‌نگر بودند و عاقبت کارها را می‌اندیشیدند. به همین دلیل نیاز است تا این مقاله با هدف «شناخت آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام» به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای- اسنادی تدوین گردد. یافته‌ها حاکی از آن است که نقش آینده‌نگری در زندگی فردی و اجتماعی انسان سبب نگرش افراد به تصمیم‌گیری درست خواهد شد. در این مقاله آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام در دو جایگاه علم مدیریت و اقتصاد مورد واکاوی قرار گرفته است؛ که با توجه به این مطالب سبب تصمیم‌گیری معقول و منطقی در افراد به خصوص مدیران و زمامداران خواهد شد.

واژگان کلیدی: آینده‌نگری، امام علی (علیه السلام)، عاقبت‌اندیشی.

¹ طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمیه شهرستان بردسیر

مقدمه

بی‌تردید آینده‌نگری که در واقع دوراندیشی است به نوعی، یعنی سنجیدن عاقبت چیزی که مطابق با شرایط و مقدمات اساسی سبب خواهد شد که تصمیم منطقی و معقولی شکل گیرد. هر انسانی باید آینده‌نگری در مورد تصمیم‌های زندگی خود داشته باشد، اما آنچه که بیشتر ضرورت دارد، آینده‌نگری مسئولان، مدیران و زمامداران حکومتی است که با تصمیم‌های خود، سرنوشت کل کشور را تغییر خواهند داد. در اسلام و عترت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دوراندیشی و آینده‌نگری به وضوح مشخص است. امام علی علیه السلام که پیرو پیامبر و همراه و همگام رسول خدا بودند نیز با توجه به زمامداری هر چند کوتاه خود، به آینده‌نگری توجه ویژه‌ای قائل بودند. امام علیه السلام همواره در تمامی تصمیم‌های عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... خود، آینده‌نگر بودند. همچنین امام همواره به آینده‌نگری توصیه می‌کردند و عامل اصلی حیات و نجات از مشکلات را توجه به آینده دانستند. به همین دلیل این مقاله درصدد پاسخگویی بدین پرسش است که آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام چگونه است؟

اهمیت پرداختن به این موضوع در آن است که همگان به خصوص مدیران و مسئولان حکومت اسلامی بدانند که آینده‌نگری در امور داخلی و خارجی کشور نه تنها سودمند است، بلکه سبب خواهد شد که خردمندی مسئولان در تمدن‌سازی نوین اسلام می‌بهرت‌ر پیش رود.

در مورد پیشینه موضوع مورد نظر با جستجو در سایت‌های معتبر علمی به چندین مقاله، پایان‌نامه و کتب دست یافته شد، از جمله:

- علیرضا افشون در کتاب خود تحت عنوان «آینده‌نگری و امیدواری در نهج‌البله»؛ نویسنده به سخنان گهربار امام علی علیه السلام در نهج‌البله رجوع کرده است و در خطبه 229 نسبت به آینده‌نگری سخن جامعی فرمودند.
- کتاب «فلسفه و آینده‌نگری» اثر رضا داوری اردکانی؛ نویسنده در این کتاب به مبادی و اصول آینده‌نگری اشاره کرده است.
- مریم لعل در پایان‌نامه‌ی خود تحت عنوان «پژوهشی در آینده‌نگری امام علی علیه السلام در اندیشه و عمل»؛ نویسنده در این پژوهش به مولفه‌های نظری و عملی آینده‌نگری امام علیه السلام اشاره کرده است.
- لطفعلی بختیاری در مقاله‌ی خود تحت عنوان «آینده‌نگری از دیدگاه امام علی

علیه السلام» که به روش کیفی و تنها با فیش برداری از کلیه فرمایشات امام استخراج کرده است به تحلیل داده پرداخته است.

وجه تمایز مقاله حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله به طور اخص درصدد پرداختن به آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام است.

1. مفهوم شناسی آینده نگری

آینده‌نگری در علم عرب با واژه‌ی «حزم» در معنی سامان دادن، استوارکردن، عاقبت بینی، هوشیاری و ... است که حالتی ضد غفلت و بی خیالی است.¹ «حَزم به معنای احتیاط کردن و دوراندیشی است؛ یعنی کسی که در کارها با احتیاط و حساب شده حرکت می کند نتیجه آن سلامت و دوری از اشتباه است».²

آینده‌نگری در علم مدیریت تلاشی برای بررسی طولانی مدت آینده در زمینه‌های علم، فناوری، اقتصاد، محیط و جامعه و ... به منظور شناسایی پدیده‌های نوظهور و حوزه‌های زیربنایی تحقیقات استراتژیک است که بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را در بردارد.³

آینده نگری راهی روشمند برای کشف و مطالعه منظم آینده است. آینده‌نگری یعنی پیش از آن که رویدادی به واقعیت تبدیل شود، به آن واکنش نشان دهیم؛ یعنی واکنش به رویدادها پیش از واقعیت یافتن آنها است.⁴

2. نقش آینده‌نگری در زندگی فردی انسان از دیدگاه امام علی علیه السلام

آینده‌نگری در زندگی فردی انسان سبب خواهد شد که انسان در تصمیم گیری، تقویت عزم و اراده، خودباوری، مثبت نگری، اعتدال، استقلال پیشرو باشد. در زیر با توجه به سخنان گهربار امام علی علیه السلام به نقش آینده نگری در زندگی فردی انسان پرداخته خواهد شد.

1-2. تصمیم گیری درست

تصمیم گیری برای انسان بسیار اهمیت دارد زیرا هر انسانی در زندگی خود دائماً در حال تصمیم گیری است. به همین دلیل مساله ی معقولیت و منطقی بودن تصمیم

¹ ابن منظور، لسان العرب، ج 12، ص 131.

² دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج 6، ص 8911.

³ ضیایی پرور، متدلوژی آینده نگری در ایران، آمریکا و ژاپن، پورتال ریپورتر، www.reporter.ir

⁴ بختیاری، آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، ص 5.

گیری بسیار مهم تر است که این مربوط به آینده نگری فرد است.¹ همانگونه که امام علی علیه السلام فرمودند:

«شخص عاقل، با چشم دل، پایان [کارش] را می بیند و فراز و فرودش را می شناسد».²

همچنین افرادی که آینده نگری را سرلوحه ی زندگی فردی و اجتماعی خود قرار می دهند، قاطعیت در تصمیم گیری دارند. همان گونه که امام علی علیه السلام فرموده است:

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ رُسُلَهُ أُولِي قُوَّةٍ فِي عَزَائِمِهِمْ»؛ در صورتی که خداوند پیامبران را با عزم و اراده قوی ... مبعوث کرد.³

هر مدیر و مسئولی در ابتدا یک فرد است که اگر بتواند در زندگی فردی خود از شک و تردید جلوگیری کند و تصمیم گیری درست همراه با آینده نگری و قاطعیت داشته باشد، بی شک در زندگی اجتماعی خود نیز هدفمند خواهد بود و از شک و تردیدهای بی مورد جلوگیری خواهد کرد. همان گونه که امام علی علیه السلام فرمودند:

«لَا تَجْعَلُوا عِلْمَكُمْ جَهْلًا وَ يَقِينَكُمْ شُكًا إِذَا عِلْمُكُمْ قَاعَمَلُوا وَ إِذَا تَيَقَّنْتُمْ فَأَقْدِمُوا»؛ علم خود را نادانی، و یقین خود را شک و تردید مپندارید، پس هرگاه دانستید عمل کنید، و چون به یقین رسیدید اقدام کنید.⁴

یکی دیگر از دلایل تصمیم گیری درست که ضروری است، استفاده از فرصت ها می باشد، بنابراین فرد با توجه به جوانب کار و آینده نگری می تواند با سرعت و بدون تاخیر تصمیم گیری کند و از فرصت ها بیشترین استفاده را کند. امام علی علیه السلام در این باره نیز فرموده است:

«لِقُرْصَةِ تَمَرٍ مَرَّ السَّحَابِ، فَانْتَهَزُوا قُرْصَ الْخَيْرِ»؛ فرصت، چون ابر می گذرد. پس، فرصت های کار خوب را غنیمت شمیرید.⁵

از نمونه های تصمیم گیری درست همراه با آینده نگری امام علی علیه السلام می توان

¹ شفیعی؛ خدمتی، رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی، ص 64.

² نهج البلاغه: خطبه 154.

³ نهج البلاغه: خطبه 192.

⁴ نهج البلاغه: حکمت 274.

⁵ نهج البلاغه: حکمت 21.

به قضیه سقیفه اشاره کرد، که امام علی علیه السلام می توانست برای گرفتن زمام امور مسلمانان به پا خیزد، اما با توجه به آینده نگری امام علیه السلام از بحران های داخلی و خارجی در ممالک اسلامی جلوگیری شد؛ ایشان با آینده نگری توانستند تصمیم درست برای حفظ اسلام بگیرند.¹

همانگونه که اشاره شد، آینده نگری در تصمیم گیری درست تاثیر مثبتی دارد. فرد عاقل با قاطعیت تصمیم می گیرد، از شک و تردید دوری می کند، از فرصت ها به درستی استفاده می کند، و در آخر نیز با تصمیم درست حافظ منافع کشور و دین خود خواهد بود.

2-2. تقویت عزم و اراده

عزم و اراده همانگونه که از معنای آن پیدا است، تصمیم جدی بر گذراندن و خاتمه دادن به کاری است.² برای تقویت عزم و اراده نیاز است که افراد صبر و تدبیر در امور داشته باشند. همانگونه که خداوند نیز در چندین آیه از عزم و اراده سخن به میان آورده است:

• «فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»؛³ چون تصمیم قلبی بر انجام و امضای کار گرفتی بر خدا توکل کن. این آیه نشان از آینده نگری و عزم در تصمیم گیری دارد. در تفسیر آمده است که «در کنار فکر و مشورت کردن، توکل بر خدا فراموش نشود».⁴ فکر و مشورت کردن در واقع همان آینده نگری است که در اعمال انسان سبب خواهد شد که عزم و اراده تقویت گردد.

امام علی علیه السلام تدبیر کردن در امور را سبب سلامتی دانسته است و فرمودند:

«ثَمَرَةُ التَّقْرِيطِ الدَّامَةُ، وَثَمَرَةُ الْحَزْمِ السَّلَامَةُ»؛⁵ میوه درخت تقریط، پشیمانی و میوه درخت دوراندیشی، سلامتی است. و در جایی دیگر نیز فرمودند که: «کسی که دوراندیش باشد و پایان کار را ببیند از گرفتاری ها و مصائب سالم خواهد ماند».⁶

¹ قره داغی، امام علی علیه السلام و سقیفه، ص 18.

² راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص 565.

³ آل عمران: 159.

⁴ قرائتی، تفسیر نور، ج 1، ص 637.

⁵ نهج البلاغه: حکمت 181.

⁶ لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص 431.

امام علی علیه السلام نیز در مورد اقتصاد هدفمند چنین فرمودند:

«ای مالک بدان مردم از گروه‌های گوناگونی می‌باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد، و هیچ یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی نیاز نیست. از آن قشرها، لشکریان خدا، و نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه دهندگان، پرداخت کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه وران، و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان می‌باشند، که برای هر یک خداوند سهمی مقرر داشته، و مقدار واجب آنرا در قرآن یاسنت پیامبر صلی الله علیه و آله تعیین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است».¹

همانگونه که در نامه‌ی حضرت به مالک اشتر مشاهده شد، خداوند خود برای هر فردی سهمی مقرر داشته است که این نشان از آینده‌نگری و هدفمند بودن اقتصاد است و بر حاکمان و زمامداران واجب است که در نگهداری این حق کوشا بوده و آن را به صاحبان اصلی بدهد. با این کار علاوه بر برطرف شدن مشکلات مالی مردم، جامعه نیز از فقر رهایی خواهد یافت.

2. آینده‌نگری اقتصادی در جهت آبادانی کشوری

یکی دیگر از آینده‌نگری‌های اقتصادی، توجه به آبادانی و عمران کشور در جهت رونق دادن به کسب و کار مردم است. امام علی علیه السلام در مورد آبادانی کشور به مالک اشتر چنین فرمودند:

«وَلْيَكُنْ مِنْ مَخْرُكٍ فِي عِمَارَةِ الْأَرْضِ بَلْغٌ مَنْ نَظَرَ كَفِيَ اسْتِجْلًا بِالْخَرَجِ
لَا تَذَلِكُ لَا يُدْرِكُ إِلَّا بِالْعِمَارَةِ»؛ باید توجه تو به آباد کردن زمین بیش از
توجه به گرفتن مالیات باشد؛ زیرا مالیات جز در نتیجه آبادانی فراهم نمی‌آید.²

در زمانی که کارگزاران و زمامداران یک ملت آینده‌نگری اقتصادی داشته باشند، بی شک فضای عمومی جامعه نیز به سمت مشارکت و کمک برای رفع نیازهای عمرانی و آبادانی کشور پیش خواهد رفت. در زیر یکی از مهم‌ترین کارهای عمرانی و آبادانی که توسط امام علی علیه السلام انجام شده است.

«گروهی از حوزه مأموریت تو نزد من آمدند و چنین اظهار کردند که اگر نهر متروک و غیرقابل استفاده آنها لایروبی و حفاری شود، بلاد آنها آباد، بر ادای خراج توانمند و درآمد مسلمین از این جهت افزوده می‌شود و از من

¹ نهج البلاغه: نامه 53.

² نهج البلاغه: نامه 53.

درخواست کردند برای تو نامه‌ای بنگارم، که در انجام چنین کاری آنها را جمع کنی و نیروی آنها را در حفر و عمران نهر و تأمین هزینه آن به کارگیری. اما دوست ندارم کسی را به کاری مجبورسازی که از آن کراهت دارد و بدان بی میل است. اگر نهر، آن چنان است که آنها گفتند، من اجابت خواست آنها را به تو ارجاع می‌دهم، هرکس که دوست دارد در این عمران مشارکت کند، از او بخواه که تلاش کند. نهر از آن کسانی است که کار کرده اند، نه افرادی که نسبت به آن، رغبتی نشان ندادند، و اگر دست به عمران نهر زدند و وضعیت مالی آنها تقویت شد، از نظر من بهتر است تا این که در ضعف درآمد مالی باقی بمانند».¹

در نتیجه اگر زمامدار آینده‌نگری اقتصادی داشته باشد، مردم نیز به او اعتماد کرده و در رسیدن به اهداف کشور تلاش خواهند کرد.

¹ واحد تحقیقات قائمیه، دانستنی‌های علوی، اصفهان: قائمیه، 1388 ش. ص 439.

نتیجه گیری

هدف از مقاله‌ی حاضر «شناخت آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه‌السلام»؛ آینده‌نگری در دین به معنای دوراندیشی است که سبب خواهد شد فرد در زندگی فردی و اجتماعی خود راه سعادت را در پیش گیرد. از طرفی نیز آینده‌نگری در علم مدیریت، اقتصاد، سیاست، فرهنگ و ... سبب خواهد شد که کشور راه پیشرفت را در پیش گیرد. مقاله‌ی حاضر با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است.

- آینده‌نگری در زندگی فردی انسان از دیدگاه امام علی علیه‌السلام سبب تصمیم‌گیری درست خواهد شد که فرد عاقل با توجه به قاطعیت، بدون شک و تردید از فرصت‌ها استفاده خواهد کرد. همچنین آینده‌نگری سبب تقویت عزم و اراده در افراد خواهد شد که ابتدا باید تفکر و مشورت را سرلوحه‌ی خود قرار دهند. از طرفی نیز بصیرت‌افزایی در افراد سبب خواهد شد که هر عملی را آگاهانه انجام دهند.
- آینده‌نگری در زندگی اجتماعی انسان از دیدگاه امام علی علیه‌السلام در دو جایگاه مدیریت و اقتصاد مهم و اساسی است، در مدیریت باید مدیران و زمامداران اصل تفکر، برنامه‌ریزی و آینده‌نگری را سرلوحه‌ی خود قرار دهند و در اقتصاد باید به گونه‌ای هدف‌دار باشند و از طرفی نیز در جهت آبادانی کشور تلاش کنند.

منابع

❖ قرآن کریم

❖ نهج البلاغه

کتاب

1. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول*، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، 1363 ش.
2. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دارالحياء التراث العربی، 1416 ق.
3. تمیمی آمدی، عبدالواحد، *غررالحکم و دررالکلم*، ترجمه محمدعلی انصاری، تهران: امام عصر، چاپ دهم، 1395 ش.
4. حسینی هرنندی، محمد حسین، *نتایج و دستاوردهای جهاد اقتصادی*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، 1390 ش.
5. دهخدا، علی اکبر، *لغتنامه دهخدا*، تهران: دانشگاه تهران، 1375 ش.
6. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق: صفوان عدنان داودی، بیروت: دارالقلم، چاپ اول، 1412 ق.
7. رضایی اصفهانی، محمدعلی، *تفسیر قرآن مهر*، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، 1387 ش.
8. رضوی، مرتضی، *اصول و مبانی مدیریت اسلامی*، تهران: مولف، 1396 ش.
9. سقلاطونی، مریم، *حماسه در حماسه*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، 1392 ش.
10. صفی یاری، مسعود، *احکام و آداب معلمان و استادان*، قم: نورالسجاد، 1389 ش.
11. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم، 1383 ش.
12. قره‌داغی، معصومه، *امام علی علیه السلام و سقیفه*، تهران: مجمع جهانی شیعه‌شناسی، 1386 ش.
13. کارگر، رحیم، *تعلیم و تربیت در عصر ظهور*، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، 1387 ش.
14. لیثی واسطی، علی بن محمد، *عیون الحکم و المواعظ*، محقق: حسین

- حسنی بیرجندی، قم: دارالحدیث، چاپ اول، 1376 ش،
15. مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوار*، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، 1407 ق.
 16. محمدی ری شهری، محمد، *فرهنگ نامه بصیرت*، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، 1388 ش.
 17. مطهری، مرتضی، *گفتارهای معنوی*، تهران: صدرا، چاپ هفدهم، 1375 ش.
 18. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا، *تفسیر نمونه*، تنظیم: احمدعلی بابایی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1386 ش.
 19. منتظری، حسینعلی، *درس‌هایی از نهج البلاغه*، ج 15، تهران: سرایی، 1395 ش.
 20. منعمیان، شهرزاد، *شاخصه‌های تربیت آرمانی از نظرگاه امیرالمومنین علیه السلام*، قم: عطر عترة، 1394 ش.
 21. واحد تحقیقات قائمیه، *دانستنی‌های علوی*، اصفهان: قائمیه، 1388 ش.

مقالات

1. بختیاری، لطفعلی، *آینده‌نگری از دیدگاه امام علی علیه السلام*، فصلنامه‌ی علمی مدیریت منابع در نیروی انتظامی، سال هشتم، شماره‌ی 4، زمستان 1399 ش.
2. شفیعی، عباس؛ خدمتی، ابوطالب؛ *رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی*، تهران: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، 1399 ش.
3. محدثی، جواد، تدبر و آینده‌نگری، مجله معارف اسلامی سال بیست و نهم، شماره 81، پاییز 1389 ش.

سایت

1. ضیایی پرور، حمید، *متدلوژی آینده‌نگری در ایران، آمریکا و ژاپن*، پورتال ریپورتر، www.reporter.ir